

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Практика соціального страхування тимчасової непрацездатності в УСРР у 1920-х рр. // Наукові записки НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія: педагогічні та історичні науки. Вип.72.– К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 269-280.

Мельничук О.А.

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ТИМЧАСОВОЇ НЕПРАЦЕЗДАТНОСТІ В УСРР У 1920-Х РР.

Аннотація

В статті освітається состояние забезпечення застрахованих допомогою по временній нетрудоспособності в Україні на протязенні 1920-х годов. Автор акцентує увагу на стремленні властей зменшити об'єм виплат, используя виручені гроші на соціально-бытове забезпечення робітників.

Страхування тимчасової непрацездатності вперше було проголошено більшовиками декретом ВЦВК від 22 грудня 1917 р, який затвердив «Положення про страхування робітників на випадок хвороби». Положенням передбачалася надання застрахованим грошових та лікарняних допомог [14, с.267]. В Україні постановою НКП страхування від тимчасової непрацездатності було поширене на фабрично-заводські, гірничі, трамвайні, будівельні, судноплавні та ремісничі підприємства, які із 15 лютого 1919 р. вважалися приєднаними до лікарняних кас і були зобов'язані сплатити страхові внески у розмірі 10% від фонду заробітної плати робітників і службовців [35, с.27]. З 15 квітня 1919 р. до лікарняних кас приєднувалися торгово-промислові підприємства, радянські, кредитні та громадські організації [35, с. 69]. Однак вказаний період був переважно декларативним. Реалізація законодавчих положень на практиці відбулася лише після переходу до НЕПУ, коли соціальне страхування проголошувалося основною організаційно-правовою формою соціального забезпечення.

Практика соціального страхування тимчасової непрацездатності

вказаного періоду не була об'єктом спеціального дослідження, однак частково висвітлювалася у загальних працях із соціального страхування тих часів[13,31] та сучасних дослідженнях із соціального забезпечення [2,30,36]. Діяльність страхових органів по забезпеченню застрахованих частково розкрита в популярних працях, написаних відповідальними страховими працівниками[1,10]. Фактичний матеріал можна почерпнути із статистичних збірників [21,22,26-29], архівних документів та періодичної преси того часу.

Метою статті є висвітлення стану забезпечення застрахованих допомогами із тимчасової непрацездатності в Україні впродовж 1920-х років

Законодавчі основи соціального страхування тимчасової непрацездатності в період НЕПу визначалися Кодексом законів про працю УСРР 1922 р. Відповідно до його положень допомога з тимчасової непрацездатності призначалася, якщо втрата заробітку була пов'язана із хворобою, травматизмом, карантинном, вагітністю та пологами, доглядом за хворим членом сім'ї [18, ст.176]. Правом на отримання допомог із тимчасової непрацездатності користувалися всі застраховані, які на момент втрати працездатності працювали за наймом на державних, громадських, кооперативних, орендних чи приватних підприємствах, установах організаціях або у фізичних осіб [18, ст.175]. Допомоги із тимчасової непрацездатності передбачалися у розмірі тарифної ставки відповідної категорії на підприємстві на момент виплати допомоги, але не нижче фактичного заробітку непрацездатного [10, с.16].

Джерелом виплати допомоги із тимчасової непрацездатності слугували страхові внески. Вперше ставки внесків на соціальне страхування з тимчасової непрацездатності, материнства та додаткових видів забезпечення були встановлені постановою РНК УСРР від 27 січня 1922 р. Їх розміри залежали від розрядів небезпеки та шкідливості виробництва; 1 розряд – 6%, 2 розряд – 7%, 3 розряд – 8%, 4 розряд – 9%

від заробітної плати. При цьому Народному комісаріату соціального забезпечення надавалося право підвищувати чи знижувати розмір внесків (не більше ніж на 25%), в залежності від ступеня захворюваності, санітарно-технічних чи інших умов[5]. Через скарги з боку державних підприємств, ВУЦВК своєю постановою 27 квітня 1923 р. зменшив розміри тарифів на допомогу по непрацездатності до 8%, а для підприємств, що сплачували за пільговим тарифом – до 4,5%. Заборгованість, що виникла у державних підприємств – скасовувалася [25, с.63]. Підприємства, що звільнялися від сплати страхових внесків через неможливу організацію в даній місцевості страхових кас чи страхових пунктів відповідно до обіжника НКП УСРР від 2 січня 1924 р. були зобов'язані виплачувати допомоги із тимчасової непрацездатності та додаткові види допомог в розмірі не нижче встановлених Кодексом законів про працю [24, с.58].

Всі кошти, що передбачалися на виплату допомоги із тимчасової непрацездатності, були зосереджені у страховому фонді «А». У першому повному офіційному звіті, що надійшов до Головоцстраху УСРР за I півріччя 1923/24 р. до фонду надійшло 5 727 611 крб., з них страхові внески склали 5 671 791 крб. Найбільші суми до фонду надійшли від Донецької (29,8%), Харківської (16,09%), Київської (15,35%), Одеської (11,71%) та Катеринославської (11,13%) губерній. Інші губернії – Волинська, Полтавська, Подільська, Чернігівська та дорожно-будівельна каса в Катеринославі внесли до фонду 15,91%, що майже відповідало надходженням по Київській губернії [34, с.14]. Що стосується виплат із фонду за вказаний період, то по 9 губерніях України та дорожно-будівельній касі на допомогу було використано 4 680 930 крб., з них: на виплату основної допомоги із непрацездатності – 3 196 972 крб.; допомоги, пов'язаної із материнством – 293 683 крб.; додаткові допомоги – 1 110 156 крб.; інші витрати – 73 131 крб. Серед усіх губерній найбільша частка

виплат (понад 1/3) припадала на Донецьку губернію (1598730 крб.), на другому місці – Харківська (780 825 крб.), на третьому – Київська (656 916 крб.) губернії [34, с.16-17]. Оскільки з 1 жовтня 1923 р. в усіх страхових органах УСРР облік був переведений на червінці, то на думку Головоцстраху УСРР даний звіт відображав реальний стан речей.

Задекларовані державою розміри допомог не завжди реалізовувалися страховими органами УСРР у своїй діяльності. Так, практика соціального страхування свідчить, що протягом 1923 р. (першого повного операційного року) розміри допомоги із тимчасової непрацездатності в УСРР так і не сягнули середнього заробітку. Якщо в січні 1923 р. середній розмір допомоги рівнявся 65,9% заробітку промислового робітника, в березні – 67,3%, і навіть у грудні – лише 92,8% [26, с. 25]. Виступаючи на першому засіданні Союзної ради соціального страхування у лютому 1925 р. начальник Цусстраху СРСР Л. Немченко визнав, що розміри допомог із тимчасової непрацездатності є нижчими від середнього заробітку і ставив завдання в подальшому стабілізувати ці норми. В той же час значну кількість виплачених допомог обґрунтовував відсутністю належного медичного контролю [7, с.8-9].

Перевитрати у виплаті допомог, змушували страхових працівників шукати шляхи до економії коштів. Комітети страхових кас на своїх засіданнях приймали рішення не оплачувати травми отриманні через діяння «злісного характеру» з боку застрахованих: через пустощі, бійку, п'янство, навмисне спричинення травм [15, с.37]. В Донбасі, незважаючи на стійке фінансове становище, губсоцстрахом, з метою боротьби із симуляцією, було прийняте рішення виплачувати допомогу із тимчасової непрацездатності лише з третього дня. Внаслідок такої економії виплати із фонду «А» за 1923 р. становили 86,6% [6, с.25].

Головне управління соціального страхування вимагало ретельно перевіряти документацію для одержання допомоги. Так, у 1925 р.

Вінницькою страхасою протягом 5 тижнів було обстежено 350 документів (70% від загальної кількості), при цьому неточності були виявлені у 20% документів. Були зафіксовані випадки, коли працівники після звільнення з роботи отримували листки тимчасової непрацездатності, або, перебуваючи на лікарняному, продовжували працювати для отримання подвійного заробітку. Спостерігалися невірні розрахунки при визначенні середнього заробітку. Виявлені порушення давали змогу економити 340 крб. при затратах на контроль 70 крб. [37, с.36].

За статистикою страхових органів кількість днів тимчасової непрацездатності мала напряду залежати від ступеня небезпечності виробництва. Невідповідність показників була підставою для застосування методів по боротьбі із симуляцією хвороби в тому чи іншому регіоні. В 1923/24 р. найбільша різниця в показниках була виявлена в Одеській та Катеринославській губерніях, губсоцстрахи яких отримали вказівки активізувати роботу медичного контролю [32, с.22].

Серед усіх регіонів України найбільші виплати із тимчасової непрацездатності припадали на Донбас. Наявність тут значної кількості промислових підприємств, незабезпечення належних умов праці суттєво впливали на обсяг виплачених допомог. Так, за 1923/24 р. із загальної суми витрат по тимчасовій непрацездатності на Донбас припадало 37,8%, а за оплаченими днями хвороби – 41,6%. На виплату додаткових видів допомог в Донбасі було використано 39,6% усіх коштів. Ще більш різною була ситуація із виробничим травматизмом. Якщо по Україні на промисловий травматизм припадало 11,6% витрат з тимчасової непрацездатності, то в Донбасі – 67,1%. За 1923/24 р. в розрахунку на 100 застрахованих в Донбасі було оплачено 1 232 дні тимчасової непрацездатності, тоді як у більшості губерній України від 510 до 882 днів [3, с.29].

Картина по Україні виглядає неповною, оскільки в ній не відображений частковий травматизм, аж до втрати половини

працездатності, страхування якого, на відміну від провідних капіталістичних країн, в СРСР не відбулося. Не витримували критики і розміри виплачуваних допомог на поховання. Якщо в дореволюційній Росії така допомога виплачувалася у розмірі 30-ти денного заробітку, то за радянським законодавством вона сягала половину мінімального місячного заробітку – 17 крб. Крім того, у страховому законодавстві, з метою економії коштів, професійні захворювання не прирівнювали до виробничого травматизму. Відповідальні страхові працівники попереджали, що у разі невиправлення ситуації суттєво скоротиться приплив робочої сили у провідні галузі промисловості [11, с.19].

Із січня 1924 р. органи соціального страхування в Україні систематизують розробку накопичених матеріалів про захворюваність застрахованих, пов'язану із тимчасовою втратою працездатності. Найбільше випадків тимчасової непрацездатності було зафіксовано серед робітників обробної промисловості (1503 дні в рік на 100 застрахованих), в той час як по невиробничих групах – 914 днів [21, с.11]. Загалом із 1 734 894 днів хвороби застрахованих у 1924 р., 1 286 202 дні припадало на робітників обробної промисловості [21, с.41]. Щодо хвороб, які стали причиною тимчасової непрацездатності, то як в індустріальних, так і в неіндустріальних групах, на першому місці були інфекційні захворювання (27,6%) на другому – виробничий травматизм (16,6%), на третьому хвороби шкіри та підшкірної клітчатки [4, с.15]. Аналізуючи тривалість непрацездатності, залежно від виду захворювання слід відзначити, що найбільш тривалий період непрацездатності для чоловіків та жінок, що працювали в добувній та обробній промисловості характерний для хвороб сечових органів (для чоловіків 21 день, жінок - 28) [22, с.72-74]. Всього протягом 1924 р. на 973 127 застрахованих в Україні було оплачено 9 986 053 днів непрацездатності, тобто на 1 застрахованого 9, 23 днів на рік, в той час, як, в середньому, по СРСР – 9,9 днів [26, с.26]. Загалом із

усіх витрат з тимчасової непрацездатності – 1/3 становили витрати пов'язані з материнством[23, с.62].

Із зниженням тарифів страхових внесків на початку 1925 р. для виходу із складного фінансового становища страхові органи були змушені були знижувати і розміри допомоги. Постановою СРСС від 26 лютого 1925 р. зменшувалися розміри допомоги для осіб, поміщених на стаціонарне лікування. Допомога таким особам встановлювалася у розмірі 4/5 заробітку для сімейних та 1/2 – для одиноких [17]. Постановою НКП УСРР від 25 березня 1926 р. максимальна межа допомоги з тимчасової непрацездатності, незалежно від причин виникнення, встановлювалася в розмірі 7 крб. 50 коп. за кожен пропущений робочий день, але не більше 180 крб. в місяць [24, с.51].

Скорочення виплат із тимчасової непрацездатності здійснювалося і за допомогою адміністративних методів. Таємним обіжником комітету Вінницької окружної каси від 24 червня 1925 р. страхпунктам пропонувалося: «Обережно підходити до вирішення питання про відпустки з тимчасової непрацездатності, запровадивши у ЛКК жорстку лінію, за якою засідання комісії має відбуватися не частіше 2 рази на місяць. Відпусток за діагнозами: малокрів'я, неврастенія, ревматизм, пороки серця не надавати. Тільки таким чином можна врегулювати співвідношення доходів з витратами» [12, с.52].

Визначаючи місце допомоги із тимчасової непрацездатності серед інших соціальних виплат, можна стверджувати, що за об'ємом виплат допомога із тимчасової непрацездатності займала провідне місце. За вказаний період її частка складала від 33,2 до 38,2%. Найбільшою вона була у 1925/26 р., після чого до кінця 1920-х рр. поступово зменшується[33, с.352].

Наявність офіційних опублікованих звітів Головоцстраху УСРР за 1924-1928 рр. дає можливість продемонструвати практику соціального

страхування з тимчасової непрацездатності.

Основні показники практики соціального страхування з тимчасової непрацездатності та додаткових видів в УСРР у 1924-1928 рр.

	1924/25 р.	1925/26 р.	1926/27 р.	1927/28 р.
Витрачено на допомогу із тимчасової непрацездатності (крб.)	28 245 134	31 213 200	34 920 314	41 383 568
Витрачено на додаткові види допомоги (крб.)	10 318 281	11 862 017	11 962 631	11 644 551
Оплачено випадків непрацездатності	1 176 345	1 287 324	1 299 883	1 582 109
Оплачено днів непрацездатності	12 874 562	13 600 616	13 672 188	15 641 273
Кількість випадків непрацездатності на 100 застрахованих	87	96	85	76
Загальна тривалість одного випадку (в днях)	11,2	10,5	10,5	9,9
Кількість днів непрацездатності на 100 застрахованих	992	1014	901	923
Середній розмір денної допомоги (крб.)	1,97	2,29	2,51	2,71

Поміщені в таблиці дані підтверджують, що із збільшенням кількості застрахованих протягом вказаного періоду збільшувалися і витрати соцстраху на основну та додаткові види допомоги із тимчасової непрацездатності. Не надто суттєво, але зростав і її розмір. Однак, в той же час, абсолютні показники, які визначали кількість випадків та днів непрацездатності в розрахунку на 100 застрахованих та тривалість випадку непрацездатності, починаючи з 1925/26 р. зменшувалися. Це пояснювалося прагненням влади скоротити обсяг виплат з тимчасової непрацездатності та спрямувати вільні кошти на соціально-побутове забезпечення працівників [26, с.23; 27, с. 36-38; 28, с. 54,55,57,63,64,104; 29, с.31,33,34,36,41,93,97].

На прикладі статистичних даних продемонструємо характер виплат із страхового фонду із тимчасової непрацездатності УСРР у 1925/26 р., який виявився найбільш фінансово благополучним для застрахованих. Так, за даними Головоцстраху за вказаний період на допомогу по тимчасовій непрацездатності було використано 31 219 955 крб., з яких самими касами було використано 31 213 200 крб. За причинами непрацездатності ця сума розподіляється наступним чином: непрацездатність по хворобі (72,79%), промисловий травматизм (14,6%), вагітність та пологи (6,03%) та карантин і догляд (1,02%)[27, с.36]. Звертає увагу значний ріст витрат на допомогу

при нещасних випадках в промисловості. Із 13 584 474 днів хвороби у 1925/26 р. на травматизм по всій Україні припадало 1 937 671 або 14,3%, проти минулого року – 12,6% [8, с.9].

Збільшення днів тимчасової непрацездатності, особливо характерно для східних промислових регіонів. Так, в Артемівському окрузі у 1925/26 р. виплати із тимчасової непрацездатності склали 45,4%. В розрахунку на 100 застрахованих найбільше днів тимчасової непрацездатності припадало на Лисичанський страховий пункт – 1329. По галузях найбільші показники у сфері видобутку вугілля 1 407 днів. Травматизм у вугледобувній галузі виявився теж найбільшим – 400 днів. Середня тривалість хвороби – 9,6 днів, травми – 9,8 днів [16, с.15].

Ще в січні 1928 р. комісією НК РСІ СРСР на чолі із Н. Мальцевим, яка прибула до Одеси особливий критиці був підданий порядок виплати допомоги із тимчасової непрацездатності. Значні черги в страхкасах, що призводили до прогулів робітників, бюрократизм та зловживання при оформленні грошових розрахунків спонукали комісію прийняти рішення про необхідність передачі призначення та виплати допомог із тимчасової непрацездатності на підприємства. Вказувалося на необхідність ліквідації інституту домашніх лікарів, лікарів-консультантів та створення лікарсько-контрольних комісій (ЛКК). Наголошувалося на спрощенні форми лікарняного листка [19, с.2-3].

Погодившись із окремими пропозиціями комісії щодо економії страхових коштів, нарада із представниками ЦК спілок, яка відбулася при ВЦРПС 13 лютого 1928 р. під впливом страхових працівників прийняла рішення, що передача виплат на підприємства не лише не покращить порядок виплати допомоги, а тільки розладнає фінансову систему соціального страхування. У відповідь, колегією РСІ було прийняте компромісне рішення, за яким допомоги виплачувалися на підприємствах, але призначення таких допомог залишалося компетенцією страхових

органів. Навіть після цього процес виплати допомог дещо впорядкувався, прогули зменшилися, однак витрати страхас від таких заходів навпаки збільшилися. Доставка листків непрацездатності та готівкових коштів на підприємства, особливо в крупних касах, вимагала значного штату уповноважених (агентів), яких раніше не було. Однак наркомат РСІ не зупинився на цьому й прийняв постанову про запровадження в якості експерименту призначення і виплати допомоги із тимчасової непрацездатності на окремих підприємствах України [9, с.6].

Результатом законодавчих змін у сфері призначення допомог із тимчасової непрацездатності та додаткових видів, що відбулися впродовж першої половини 1927 р. було більш чітке визначення порядку призначення та виплати допомог у цій сфері. Однак, найголовніше завдання, яке полягало у зменшенні обсягів виплачених допомог з тимчасової непрацездатності виконане не було. У 1927/28 р. на допомогу із тимчасової непрацездатності в УСРР було витрачено 41 млн. 834 тис. крб., що перевищувало заплановані показники на 4,5 млн. крб. (12%). Це стало причиною обстеження діяльності страхових органів органами держфінконтролю СРСР у квітні 1929 р. Головною причиною у звіті була названа слабкість лікарняного контролю по боротьбі із симуляцією та членоушкодженнями, особливо у Дніпропетровському, Одеському та Вінницькому округах. У Вінниці були зафіксовані випадки надання відпусток по хворобі працездатним застрахованим, що купляли за свій рахунок путівки на курорти. В Одесі ревізійні групи, що працювали при трьох поліклініках визнали 17% осіб, направлених до лікаря повністю здоровими. В Харкові лікарська консультація провела 14 800 відвідувань хворих на дому, при цьому 296 осіб не знайшли за вказаними адресами, 1 183 хворих не виявилось вдома. Із викликаних на консультацію 3 550 осіб, 1 185 – виявилися працездатними та у 443 випадках відпустки були анульовані. Всього за рік лікарську консультацію відвідали 145 тис. хворих

для отримання відпусток, з них 26% визнані працездатними. На додаткові види у 1927/28 р. було використано 11 645 тис. крб. з перевищенням плану на 18%. Таке перевищення пояснювалося тим, що за розпорядженням РНК УСРР 20% коштів, асигнованих на додаткові види допомоги було передано у фонд медичної допомоги [20, с.9-10].

Підсумовуючи, зазначимо, що чинним законодавством УСРР 1920-х рр. були врегульовані умови й порядок забезпечення застрахованих у разі тимчасової непрацездатності. Найбільша частка виплачених допомог припадала на промислові райони східної України, що пояснювалося значною кількістю застрахованих та високим ступенем промислового травматизму та професійних захворювань. Через складне фінансове становище страхових органів розміри виплачених допомог значно відставали від задекларованих. Починаючи із другої половини 1920-х років влада намагалася зменшити частку виплачених допомог, спрямовуючи вивільнені кошти на соціально-побутове обслуговування робітників

Джерела та література

1. Баевский И. Л. Практика социального страхования в СССР. – М.: Вопросы труда, 1925. – 208 с.
2. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні.- К. :Знання, 2005. – 381 с.
3. Бондарь В. Реорганизация страховой сети в Донбасе // Вопросы страхования. – 1925. - №24.
4. Быховский Н. Страхование по временной нетрудоспособности в 1924-1925 г. // Вопросы страхования. – 1925. - №39.
5. Вісті. – 1922. – 11 лютого.
6. Вопросы страхования. – 1924. - №1-2.
7. Вопросы страхования. – 1925. – №6.
8. Вопросы страхования. – 1927. - №7.
9. Вопросы страхования. – 1928. - №11.
10. Гейфман Л. Як наймитові одержувати допомогу за безробіттям і тимчасовою непрацездатністю та пенсію?. – Харків: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1931. – 32 с.
11. Григорьев И. Организационные расходы страхов органов // Вопросы страхования. – 1925. – №8.
12. ДАВО. – Ф.Р.1055. – Оп.7. – Спр.1.
13. Данский Б. Г. Социальное страхование раньше и теперь. – М.: Вопросы

- труда, 1926. – 160 с.
14. Декреты советской власти. Т.1. (25 октября 1917 – 16 марта 1918 г.). – М., 1957. – 375 с.
 15. Збарский Ш. Борьба с увечьями злого характера // Вопросы страхования. – 1923. - №51-52.
 16. Ильин Н. Временная нетрудоспособность // Вопросы страхования. – 1928. - №7.
 17. Информационный листок ГУСС. – 1925. – №9.
 18. Кодекс законов о труде 1922 г. – Харьков, 1923.
 19. Мальцев Н. Обслуживание застрахованных должно быть улучшено и упрощено // Вопросы страхования. – 1928. - №8.
 20. Марков Э. Финансы. Бюджет страхов органов УСРР (обследование госфинконтроля) // Вопросы страхования. – 1929. - №31.
 21. Материалы по статистике социального страхования на Украине. Под ред. проф. Э.М. Кагана. Вып. I. – Харьков: Издание главного управления социального страхования на Украине, 1927. – 148 с.
 22. Материалы по статистике социального страхования на Украине. Под ред. И.И. Фреймана и проф. Э.М. Кагана. Вып. II. – Харьков: Издательство «Вопросы труда», 1927. – 205 с.
 23. Немченко Л.П. Социальное страхование в 1923-1924 гг.. – М.: Вопросы труда, 1925. – 84 с.
 24. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков: «Вопросы труда», 1926. – 499 с.
 25. Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. – Харьков, 1923. – 332 с. Социальное страхование в 1924-1925 гг. Материалы к страховой компании. – М.: Вопросы труда, 1925. – 118 с.
 26. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 гг. – Харьков: Изд. НКТ УССР, 1927. – 123 с.
 27. Соціальне страхування на Україні у 1926-1927 рр. (Статистичні та фінансові матеріали. – Харків, 1928. – 144 с.
 28. Соціальне страхування на Україні у 1927-1928 рр. (Статистичні та фінансові матеріали. – Харків, 1929. – 131 с.
 29. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2005.- 405 с.
 30. Теттенборн З.Р. Советское социальное страхование. – Л.: Тип им. Гуттенберга, 1926. – 136 с.
 31. Торговицкий И. Заболеваемость застрахованных // Вопросы страхования. – 1925. - №6.
 32. Трефилов И. М. Страховик. Справочник по вопросам социального страхования и медицинской помощи застрахованным. Изд. 2-е. – М.: Вопросы труда, 1927. – 428 с.
 33. Финансовый отчет и анализ финансового положения социального страхования на Украине за 1-ю половину 1923/24 г.- Харьков: Издание

- Главногo управлєня соціального страхованія НКТ УССР, 1924. – 92 с.
- 34.ЦДАВО України. – Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 12. .
- 35.Шарпатий В.Г. Соціальноє забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.).
– К., 2006. – 268 с.
- 36.Штипельков И. Новое в работе // Вопросы страхования. – 1926. - №1.